

منزلت امیرالمؤمنین در قرآن کریم از نظر مفسرین شیعه

زهرا کرمی^۱

چکیده

منزلت امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در قرآن کریم از موضوعات بنیادین در تاریخ تفکر اسلامی و به ویژه در مذهب شیعه است. این مقاله به بررسی آیات مربوط به مقام و منزلت امیرالمؤمنین در قرآن می‌پردازد و با تکیه بر تفاسیر معتبر مفسران شیعه، سعی دارد تا شواهد قرآنی مؤید ولایت و امامت ایشان را به طور جامع تحلیل کند. آیات ولایت (سوره مائده، آیه ۵۵)، تطهیر (سوره احزاب، آیه ۳۳) و آیه غدیر (سوره مائده، آیه ۳) از جمله مهم‌ترین آیات هستند که به منزله رهبری و مقام امامت علی (علیه السلام) اشاره دارند. این آیات در شکل‌گیری و تقویت مبانی فکری و اعتقادی شیعه و تأثیر آن‌ها بر فهم مسلمانان از مفهوم رهبری و امامت در اسلام نقش مهمی دارد. یافته‌ها حاکی از آن است که منزلت امیرالمؤمنین در قرآن کریم نه تنها به عنوان یک رهبری دینی، بلکه به عنوان یک الگوی اخلاقی و اجتماعی برای مسلمانان، از اهمیت بسزایی برخوردار است و فهم صحیح این آیات می‌تواند به تقویت وحدت و انسجام در جامعه اسلامی کمک کند. پژوهش حاضر به روش توصیفی، تحلیلی و با استناد از منابع کتابخانه‌ای تألیف شده است.

کلیدواژه: امیرالمؤمنین، قرآن کریم، مفسران شیعه، ولایت، امامت.

^۱ طلبه سطح دو، حوزه علمیه سیدالشهدا

مقدمه

امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (علیه السلام) به عنوان نخستین امام و پیشوای مسلمانان، در قرآن کریم و متون دینی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. منزلت و مقام ایشان در قرآن نه تنها به عنوان یک شخصیت تاریخی، بلکه به عنوان الگوی کامل انسانیت و رهبری الهی مورد توجه مفسران شیعه قرار گرفته است. قرآن کریم به عنوان کتاب آسمانی مسلمانان، همواره منبعی برای درک عمیق‌تر از معانی و مفاهیم الهی بوده است. در این راستا، تفسیر آیات مرتبط با امیرالمؤمنین (علیه السلام) از سوی مفسران شیعه، به تبیین نقش و جایگاه ایشان در تاریخ اسلام و در زندگی مؤمنان پرداخته است. آیات مختلفی از قرآن به معرفی ویژگی‌ها، فضائل و خدمات ایشان در راه اسلام و هدایت بشر اشاره دارند. از جمله مهم‌ترین آیات می‌توان به آیه تطهیر (آیه ۳۳ سوره احزاب) و آیه ولایت (آیه ۵۵ سوره مائده) اشاره کرد که به‌طور مستقیم به مقام و منزلت امیرالمؤمنین (علیه السلام) اشاره دارند. تفسیر این آیات و تحلیل دیدگاه مفسران شیعه درباره آن‌ها، نشان‌دهنده عمق و گستردگی مقام ایشان در نظام فکری و اعتقادی شیعه است. در این مقاله، به بررسی منزلت امیرالمؤمنین (علیه السلام) در قرآن کریم از منظر مفسران شیعه خواهیم پرداخت. هدف این مقاله، تبیین و روشن‌سازی جایگاه امیرالمؤمنین (علیه السلام) در قرآن و تأثیر آن بر فهم و اعتقادات شیعه است. در پیشینه این پژوهش، مقالاتی در این زمینه و در ارتباط با موضوع پژوهش به صورت پراکنده نوشته شده است و هرکدام از این پژوهش‌ها به یک بحث در ارتباط با این موضوع پرداخته‌اند. در مقاله: عظمت مقام امام علی (علیه السلام) مؤلف: عبدالله جوادی آملی ۱۳۸۹، در این مقاله به بررسی سخنان امام علی (علیه السلام) برای روشن شدن مقام و منزلت ایشان پرداخته است. در مقاله: حضرت علی (علیه السلام) و مخالفان سیاسی، مؤلف: سید محمد مرتضوی، ۱۳۷۹، این مقاله به بیان بررسی مبانی مشروعیت حکومت‌ها از دیدگاه فرقه‌های اسلامی پرداخته و بر اساس همه مبانی حکومت امام علی (علیه السلام) را حکومتی مشروع و قانونی می‌داند که هر نوع اقدام علیه آن خلاف شرع می‌باشد. سپس به توجیه عملکرد صحابه در شورش‌های خود علیه حکومت آن حضرت می‌پردازد و روش‌های برخورد امام با مخالفان خود را مورد بررسی قرار می‌دهد که حتی در درگیری‌های سیاسی هم آن حضرت حاضر نبود ذره‌ای از اصول خود عقب‌نشینی کند و ذره‌ای برخلاف کتاب و سنت عمل کند. در مقاله: آسیب‌شناسی مدیریت از منظر امام علی (علیه السلام) در سیاست‌ها و

تدابیر اجتماعی، مؤلف: حبیب‌الله حلیمی، ۱۳۸۷، این تحقیق با بررسی در فرمان‌ها و برنامه‌های امام علی (علیه‌السلام) و نظریه‌های موجود در مدیریت که برگرفته از نتایج تحقیقات و تلاش‌های تجربی و اندیشمندانه صاحب‌نظران است به آسیب‌شناسی مدیریت در زمینه تدابیر اجتماعی پرداخته است؛ ولی در این مقاله حاضر سعی شده است تا به منزلت امیرالمؤمنین در قرآن کریم از نظر مفسرین شیعه پرداخته شود.

۱- منزلت حضرت علی (علیه‌السلام) در قرآن کریم

قرآن کریم در بسیاری از آیات روشن خود به فضل امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) اشاره کرده، نشان داده است که شخصیت والای او در اسلام بعد از رسول (صلی‌الله علیه و آله وسلم) قرار دارد و نزد خداوند متعال اهمیت دارد. در بسیاری از مصادر به صورت واضح بیان کرده‌اند که درباره آن حضرت سیصد آیه نازل شده است، این حاکی از فضل و ایمان محکم اوست.^۱ آیات را در چند گروه می‌توان ذکر نمود:

گروه اول: آیاتی که فقط درباره او نازل شده است.

گروه دوم: درباره او و بزرگان اهل‌بیت (علیهم‌السلام) نازل شده است.

گروه سوم: آیاتی که درباره او و عده‌ای از بزرگان صحابه نازل شده است.

گروه چهارم: آیاتی که درباره امام و دشمنان او نازل شده است. در زیر بعضی از آن آیات بیان می‌شود:

بعضی از آیاتی که در فضیلت، برتری مقام و بزرگی منزلت او نازل شده است. خداوند متعال می‌فرماید: «إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ»^۲؛ «تو فقط بیم دهنده‌ای و برای هر گروهی هدایت‌کننده‌ای است.»

طبری به سند خویش از ابن عباس روایت کرده است: چون این آیه نازل شد پیامبر دستش را بر سینه نهاد و گفت: «من بیم دهنده‌ام و برای هر گروهی هدایت‌کننده‌ای است؛ و اشاره به کتف علی کرد و

^۱ شبلینجی، نور الابصار: ۷۶.

^۲ رعد: ۷.

گفت: تو هدایت کننده‌ای، هدایت شدگان بعد از من به وسیله تو هدایت می‌شوند.^۱ قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «وَتَعِيَهَا أَذُنٌ وَاعِيَةٌ»^۲؛ «و گوش‌های شنوا آن را دریابد و بفهمد».

امام علی (علیه‌السلام) در تفسیر این آیه می‌فرماید: «رسول خدا (صلی‌الله علیه و آله وسلم) به من گفت: ای علی، از خدا درخواست کردم که گوش تو را شنوا قرار دهد. پس آنچه از رسول خدا (صلی‌الله علیه و آله وسلم) می‌شنیدم فراموش نمی‌کردم».

در جای دیگر می‌فرماید: «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»^۳؛ «آن‌هایی که اموال خودشان را در شب و روز پنهانی و آشکار انفاق می‌کنند مزدشان نزد پروردگارشان است. نه ترسی بر آن‌هاست و نه غمگین می‌شوند».

امام (علیه‌السلام) چهار درهم داشت. در شب یک درهم و در روز درهمی دیگر را، پنهانی یک درهم و آشکارا یک درهم را انفاق کرد. رسول خدا (صلی‌الله علیه و آله وسلم) به او می‌فرماید: «چه باعث شد که این کار را کردی؟ گفت: در آن رضایت خدا را خواستم. پس این آیه درباره او نازل شد».^۴

خداوند متعال می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ»^۵؛ «اما کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالح انجام دادند بهترین مخلوقات خدایند».

ابن عساکر به سند خویش از جابر بن عبدالله انصاری روایت می‌کند که گفت: «نزد پیامبر (صلی‌الله علیه و آله وسلم) بودم که حضرت علی (علیه‌السلام) آمد. پیامبر (صلی‌الله علیه و آله وسلم) می‌فرماید: «به آن کسی که جانم در دست اوست، این مرد و شیعیان او در روز قیامت رستگارانند» و این آیه درباره او نازل

^۱ طبری، تفسیر طبری، ج ۱۳، ص ۷۲.

^۲ الحاقه: ۱۲.

^۳ بقره: ۲۷۴.

^۴ کبیر، در المنثور، ج ۸، ص ۲۶۸.

^۵ بینه: ۷.

شد. اصحاب پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) وقتی حضرت علی (علیه السلام) می آمد می گفتند بهترین مردم آمد.»^۱

در جای دیگر می فرماید: «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ»^۲؛ «همانا ولی شما خدا و رسول او و آنهایی که ایمان آورده اند هستند، آنهایی که نماز به پا می دارند و زکات می دهند در حالی که رکوع می کنند.»

صحابی بزرگوار، ابوذر، روایت کرده، می گوید که با رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) نماز ظهر خواندیم. سائلی در مسجد درخواستی کرد، کسی به او چیزی نداد. سائل دستش را به سوی آسمان بلند کرد و گفت: خدایا، من در مسجد رسول تو درخواست کردم و کسی به من چیزی نداد. علی در حال رکوع بود، به او اشاره کرد به انگشت دست راست خویش که در آن انگشتی بود. سائل پیش آمد و انگشت را در برابر دید پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) از دست او خارج کرد. پیامبر گفت: خدایا، برادرم موسی (علیه السلام) از تو خواهشی کرد و گفت: و سینه ام را گشاده و کارم را آسان کن. گره از زبانم بگشای تا سخنان مرا بفهمند و وزیری از خاندانم برای من قرار ده (برادرم هارون را)، با او پشت مرا محکم کن و او را در کار من شریک ساز. در قرآن خود فرمودی: و به زودی بازوان تو را به وسیله ی برادرت، محکم و نیرومند می کنیم و برای شما سلطه و برتری قرار می دهیم. خدایا، من، محمد پیامبر و برگزیده توام، سینه ام را گشاده کن و کارم را آسان کن و وزیری از خاندانم برای من قرار بده (علی را)، با او پشتم را محکم گردان. ابوذر گفت: به خدا قسم هنوز این کلمات رسول (صلی الله علیه و آله وسلم) به پایان نرسیده بود که جبرئیل نازل شد و گفت: و ای محمد، بخوان: «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ»^۳

این آیه منحصر به ولایت مطلقه در خدا، رسول بزرگوار او و در امام امیرالمؤمنین است. به خاطر بزرگی مقام و احترام شأن او با صیغه جمع از او یاد شده و با کلمه (انما) منحصر شده و بر ولایت مطلقه تأکید دارد.

^۱ هیتمی، الصواعق المحرقة، ص ۹۶.

^۲ مائده: ۳.

^۳ فخر رازی، تفسیر رازی، ج ۲۶، ص ۱۲.

برای مردم داستان فوق را نقل می‌کرد. کلمه «ولی» در این آیه، به معنای دوست و یاور نیست، چون دوستی و یاری مربوط به همه مسلمانان است، نه آنان که در حال رکوع انفاق می‌کنند.^۱

امام صادق (علیه‌السلام) می‌فرماید: «مَنْظُورُ اِزْ اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا حَضْرَتُ عَلِيٍّ (علیه‌السلام) و اولاد او (علیه‌السلام) تا روز قیامت هستند. پس هرکس از اولاد او به جایگاه امامت رسید با این ویژگی مثل اوست، آنان در حال رکوع صدقه می‌دهند.»^۲

شیعیان، با تکیه بر روایات فراوان و شواهد تاریخی، معتقد است که آیات مذکور، به طور خاص در ارتباط با واقعه غدیر و نصب امام علی (علیه‌السلام) به جانشینی پیامبر (صلی‌الله علیه و آله و سلم) نازل شده‌اند. تفسیر شیعه از این آیات به شرح زیر است:

ابلاغی که در این آیه به آن امر شده است، فراتر از بیان احکام و تکالیف شرعی بوده است. این ابلاغ، مربوط به موضوعی اساسی و سرنوشت‌ساز برای امت اسلامی، یعنی تعیین جانشین پیامبر (صلی‌الله علیه و آله و سلم) بوده است. نگرانی پیامبر (صلی‌الله علیه و آله و سلم) از واکنش احتمالی مردم و توطئه‌های منافقان، باعث تأخیر در این ابلاغ شده بود، اما خداوند با وعده حفظ و حمایت، ایشان را به انجام این مأموریت مهم تشویق فرمود. به اعتقاد شیعه، آنچه نازل شده در این آیه، اشاره به ولایت و امامت امام علی (علیه‌السلام) دارد. با نصب امام علی (علیه‌السلام) به ولایت در غدیر خم، دین اسلام به کمال رسید. به این معنا که صرف بیان احکام و تکالیف، برای حفظ و استمرار دین کافی نیست، بلکه وجود رهبری الهی و معصوم که حافظ و مبین دین باشد، ضروری است. با تعیین امام علی (علیه‌السلام) به عنوان جانشین، این نقص برطرف شد و دین اسلام، کامل گردید. روایات متعددی در منابع شیعه و سنی وجود دارد که بیان می‌کنند امام علی (علیه‌السلام) در حال رکوع، انگشتر خود را به فقیر بخشیدند و این آیه در پی این عمل نیکو نازل شده است. کلمه «ولی» در این آیه، به معنای سرپرست، رهبر و صاحب اختیار

^۱ طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۵، ص ۹۱.

^۲ کلینی، کافی، ج ۶، ص ۹۱۲.

است؛ بنابراین، خداوند در این آیه، ولایت و سرپرستی امام علی (علیه السلام) را پس از خود و پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) به عنوان یک اصل اساسی برای مؤمنان معرفی می کند.^۱

^۱ مکارم، نمونه، ج ۳، ص ۸۳۲.

نتیجه‌گیری

در این مقاله به این نتیجه دست یافتیم که منزلت امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب (علیه‌السلام) در قرآن کریم از منظر مفسران شیعه، به‌عنوان یک موضوع مهم و حائز اهمیت در تاریخ تفکر اسلامی شناخته می‌شود. آیات متعددی در قرآن به ویژگی‌ها، فضائل و مقام ایشان اشاره دارند که نشان‌دهنده تأثیر عمیق ایشان بر اصول دین و رهبری جامعه اسلامی است. با بررسی آیات مهمی مانند آیه تطهیر و آیه ولایت، می‌توان به این نتیجه رسید که قرآن به وضوح به جایگاه ویژه علی (علیه‌السلام) به‌عنوان جانشین پیامبر (صلی‌الله علیه و آله و سلم) و الگوی رهبری مسلمانان اشاره می‌کند. مفسران شیعه، با استناد به این آیات، به تبیین مقام امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) و ویژگی‌های او پرداخته و به وضوح بیان کرده‌اند که ایشان نه تنها به‌عنوان یک شخصیت تاریخی، بلکه به‌عنوان یک پیشوای الهی و الگوی کامل انسانیت، در مسیر هدایت بشریت قرار دارد.

نظرات مفسران بزرگ شیعه، همچون علامه طباطبایی، فخر رازی و دیگران، بر این نکته تأکید دارند که مقام امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) به‌عنوان ولی‌الله و خلیفه الهی، در قرآن به‌طور روشنی بیان شده است. این آیات به‌عنوان اساسی‌ترین مبانی فکری و اعتقادی شیعه، نشان‌دهنده ارتباط عمیق میان قرآن و رهبری الهی در اسلام هستند.

بنابراین، می‌توان گفت که منزلت امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) در قرآن کریم نه تنها تأکیدی بر مقام او در تاریخ اسلام، بلکه نشان‌دهنده نیاز جامعه مسلمانان به رهبری صحیح و الهی است که می‌تواند آن‌ها را در مسیر درست هدایت کند. این نتیجه‌گیری نه تنها بر اهمیت مطالعه آیات قرآن در فهم جایگاه امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) تأکید دارد، بلکه به‌عنوان یک راهنمای عملی برای پیروان ایشان در زندگی روزمره نیز عمل می‌کند. در نهایت، شناخت و درک عمیق از منزلت امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) در قرآن کریم، نه تنها به تقویت ایمان و اعتقادات شیعه کمک می‌کند، بلکه باعث ایجاد وحدت و همبستگی در جامعه اسلامی می‌شود و مسیر روشنی را برای تحقق آموزه‌های اسلامی در زندگی فردی و اجتماعی فراهم می‌آورد.

منابع

✽قرآن کریم

- ۱- شبلنجی، مؤمن، «نور الابصار»، تهران: شریف الرضی، چاپ اول، ۱۳۷۳ ش.
- ۲- شیخ علی کبیر، علی بن محمد، «تفسیر درالمنثور»، تهران: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۹ ش.
- ۳- رازی، محمد بن عمر، «تفسیر کبیر»، تهران: اساطیر، چاپ پنجم، ۱۳۷۹ ش.
- ۴- زمخشری، محمود بن عمر، «تفسیر کشاف»، تهران: ققنوس، چاپ دوم، ۱۳۹۱ ش.
- ۵- طباطبایی، سید محمد حسین، «تفسیر المیزان»، جلد پنجم، تهران: اسلامیه، چاپ سوم، ۱۳۸۲ ش.
- ۶- طبری، محمد بن جریر، «تفسیر طبری»، تهران: توس، چاپ دوم، ۱۳۵۶ ش.
- ۷- طبرسی، الفضل بن الحسن، «تفسیر جوامع الجامع»، تهران: نشر اسلامی، چاپ: اول، ۱۳۸۴ ش.
- ۸- طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن، «تهذیب الاحکام»، مترجم: سید حسن موسوی خراسان، تهران: اسلامیه، چاپ سوم، ۱۳۹۱ ش.
- ۹- کلینی، محمد بن یعقوب، «الکافی»، مترجم: علی اکبر غفاری، تهران: اسلامیه، چاپ سوم، ۱۳۸۸ ش.
- ۱۰- کوفی، ابراهیم، «تفسیر فرات کوفی»، تحقیق محم کاظم، مؤسسه الطبع والنشر التابعه لوزاره الثقافه و ارشاد الاسلامی، طهران، چاپ: یکم، ۱۴۱۰ ق.
- ۱۱- قمی، علی بن ابراهیم، «تفسیر قمی»، تهران: ذوی القربی، چاپ اول، ۱۳۸۶ ش.
- ۱۲- متقی هندی، حسام الدین، «کنز العمال»، تهران: دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۷۴ ش.

۱۳- مکارم، ناصر، «تفسیر نمونه»، تهران: اسلامیه، چاپ سی و دوم، ۱۳۷۵ ش.

۱۴- نوری طبرسی، میرزا حسین، «مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل»، تهران: آل بیت، چاپ اول، ۱۳۶۹ ش.

کتاب عربی

۱- ترمذی، محمد بن عیسی، «سنن ترمذی»، قاهره: دارالمکتبه، چاپ اول، ۱۴۱۹ ق.

۲- صدوق، محمد بن علی، «الامالی»، ترجمه آیت الله کمره ای، چاپ چهارم، کتابخانه اسلامیه، تهران، ۱۳۶۲ ق.

۳- طبری، احمد بن عبدالله، «الریاض النضره فی مناقب العشره»، بیروت: دارالکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۴۰۴ ق.

۴- هیتمی، ابن حجر، «الصواعق المحرقه علی اهل الرفض و الضلال و الزندقه»، مصر: مکتبه القاہره، چاپ اول، ۱۴۰۳ ق.